

İSLAM- TÜRK EDEBİYATINDA HAC

İslam'ın beş şartından biri olan hac, müslümanların belirlenen zamanlarda Kâbe'yi ve çevresindeki yerleri usulüne göre ziyaret etmeleridir. Mali ve bedeni yönü olan bu ibadetin edasının ve sıhhatinin bir takım şartları vardır. (1)

Hz. Peygamberin fiili ve kavli sünnetinde, manevi önemi ve cazibesine atıfta bulunularak müslümanların bu ibadeti eda etmeleri teşvik edilmiş ve müslümanlar da, tarih boyunca bu emir ve teşvike muvafık olarak, haccın derûni atmosferinden faydalanmışlardır. Onlardan bazıları; hac ibadetinin anlamı, önemi ve içeriği, ziyaret-gâh olan mekanların özellikle üç Mescidin, Mescid-i Haram, Mescid-i Nebî ve Mescid-i Aksa faziletlerini, buralara yapılan ziyaretleri, hac yolculuğu esnasında yaşanan hâli ve bu atmosferin iç alemlerinde bıraktığı etkileri, özenle seçtikleri kelimelerle satırlara nakşetmişler ve böylece hac ile alakalı edebi eserler meydana getirmişlerdir.

Başta hac olmak üzere, diğer dini vecibe ve esasların, İslam Türk Edebiyatı içerisinde, manzum ve mensur olarak işlendiğini ve hatta, islami kaynakların, klasik dönem lâ-dini edebiyat (dini olmayan edebiyat) ürünlerimizde bile yaygın bir şekilde kullanıldığını görmekteyiz.121 Edebiyat tarihimize ma- lolmuş haccı konu alan müstakil manzum eserler bulunduğu gibi; mürettep divanlar, cönkler ve mecmualarda haccı konu edinen şiirler ile hac, hac ile ilgili mekanlar ve haccı ifade eden terimlerden ilham alınarak edebi mazmunlar meydana getirilmiştir. Dolayısıyla "edebiyatımızda hacc" konusu, kapsamlı bir çalışmayı gerektirmektedir. Şiirimizde hac ile alakalı mazmunlar, hac duygusunu işleyen manzumeler, haccı tavsif eden eserler ve hac menâsikini işleyen eserler, bu hususta hemen akla gelen konu başlıklarıdır.

Hac ile alakalı edebi eserlerimizi, konularına göre iki grupta mütala etmek mümkündür:

1- Haccın ahkâmı ve menâ- siki ile alakalı eserler.

2- Hac yolculuğu, ziyâret mekanları ve manevi atmosferini konu alan eserler.

Bu tasnifi esas alarak, haccı konu alan manzum ve mensur olarak kaleme alınmış müstakil eserler; menâsik-i hac, hac-nâme, ka'be-nâme ve müstakil şiirlerdir.

Birinci gruba giren eserlerin başında, menâsikü'l-hac türü gelir. Bu eserler, günümüzdeki hac rehberleri adıyla hazırlanan eserlere tekabül etmekle birlikte, hac rehberinden daha edebi bir üslubla kaleme alınmışlardır. Hac yolcusu için gideceği, konaklayacağı yollar ve yerler, uğranılacak yerleşim birimlerindeki ziyaretgahlar ve buralarda yapılacak vazifeler hakkında bilgiler verir. Bu sahada en meşhur eser, Abdurrahman Gubâri (ö.974/1 566- B7]'nin 968/1560-61'de te'lif ettiği Menasikü'l-Hac adlı mesnevisidir.(3) Kaynaklar Nâbi (ö. 1085/1674-75)'inde bir Menasik-i Haccın olduğunu kaydederler.(4) A.Ü.I.F. Kütüphanesi yazmaları arasında, müstensihî ve istinsah tarihi belli olmayan Sinan Efendî'nin Menasik-i Hac(5) adlı eseri ile, yine müstensihî ve istinsah tarihi belli olmayan Seyh Sinan er- Rûmî'nin Menasik-i Hac'ı(6) bulunmaktadır. Bu türün içeriğini arzetmek bakımından Sinan er- Rumi'nin eserindeki muhtevayı örnek olarak vermek istiyoruz.

Yazar bu eserinde; "haccın farziyeti, menâsikü'l-haccı, mî- katleri, ihrâmı, mührime (ih- ramlı kimseye) islemesi haram olan şeyler, mührime islemesi helal olan isler, avratların ihram halini, baliğ olmadıkların ihramı, cenâbet ahvali, keffaret vermek, kurban ahvali, Mekke-i Mükerrreme'ye duhul, tavaf ahvali, Safa ve Merve arası sa'y, Mekke'de Arafat'a çıkma, Ara- fat'dan Müzdelife'ye geçmek, Mina'da bayram günü lazım olan ef'al, Hacc'dan fariğ oldukça umre ahvali, tavâf-ı vedâ, Medine-i Münevvere'de Kabr-i serif-i ziyaret" başlıkları ile konuyu işlemiştir.

Hac ile ilgili müstakil bir eser olmamakla birlikte ilgili bölümlerinde haccın ahkâmı ve menâsiki ile ilgili bilgiler veren fıkıh ve ilmihal kitaplarını da burada zikretmek gerekir. Edebiyat tarihimizin önemli şahsiyetlerinden olan Veysi (1561- 1628]'nin 171. Sehadet-nâme'si ile Asık İbrahim-i Tennüri (ö.887/1482)'nin (8) Gülzâr-ı Mâ'nevî'sinde, bir bölüm olarak hacdan bahsedilmektedir.

İkinci gruba giren eserlerin başında hac-nâmeler gelir. Hac-nâmeler, hacca gidipgele- nin bizzat kendi yolculuğunu ve duygularını anlattığı hatırat türünden eserlerdir. Bu manada basta Yusuf Nabi (1642- 1712)'nin Tuhfetü'l-Harameyn'i (9) bir hac-nâme olarak ele alınabilir. Nabi bu eserinde, 1089/1678'de gerçekleştirdiği hac ziyaretini bütün ayrıntıları ile mensur olarak edebi bir dille kaleme almıştır.

Nabi'nin bu eserinden başka, Tuhfetü'l-Harameyn adında bir eser daha kaleme alınmıştır. Bu eser Edirneli Celizade Muhammed Natık (ö.1129/1716)'a aittir. Celizade'nin bu eseri Tuhfe-i Nâlık olarak ta bilinmektedir. Türkçe olan bu eser, manzum olarak Medine tarihini anlatmaktadır. Ayrıca Seyh Mehmed Yemeninin Tuhfetü'l-Âsîkîn adlı eserinden de burada bahsedilebilir. 1101 Bu eserde Mekke, Medine ve Kudüs'ün faziletleri anlatılmaktadır. Hac-name türüne örnek olacağını düşündüğümüz bir diğer eser de Levâzımât-ı hac'dır.¹ Bu eser, 17.inci asırda hac yolculuğunun hatırası mahiyetindedir.

Kabe-name, Kabe'nin tarihini, kudsiyetini ve çeşitli özelliklerini konu alan eserlerdir. Bu türde yazılmış en önemli eser, Abdurrahman Gubari'nin 968 (1560-61) yılında telif ettiği Kâbenâme'dir. 13'üncü yüzyıl sairlerinden Ahmet Faki (12)'nin Kitab-u Evsaf-ı Mesacid-iş Serife'si, alanında yazılmış eserlerin klasiklerinden olduğu gibi, o dönem dil özelliklerini belirgin bir şekilde muhafaza etmesi bakımından da dikkate değer bir kaynaktır.⁽¹³⁾ Ahmet Faki bu eserinde hac ziyaretinde gördüğü yerleri anlatmaktadır. Bu itibarla eseri, hac- name türü içerisinde ele almak mümkündür. Ancak onun belli başlı yoğunlaştığı mekanlar, "Beytu'l- Mukaddes ve'l-Halil, Haramu'l- Mekke eş- Serife ve Haramu'l- Medine el-Müserrefe" dir. Yine Eyüb Sabri Pasa'nın Mirâtu'l- Hârâmeyn i (14), tafsilatlı bir şekilde Mekke ve Medine'nin tarihini vermesi bakımından burada zikredilebilir.

Hacıların hacca uğurlanması, dönüşte karşılanmaları, haccın faziletleri, hacca davet, Ka'be'nin medhi, tavaf ve vakfe anlarındaki duygular, Ravza-ı Mutahhara'yı ziyaret ve Mekke ve Medine'yi resmeden muhtelif kaside, gazel, destan ve ilahiler bulunmaktadır. Buraya Nabi'nin Ravzayı Mutahhara'ya olan ask u şevkini anlatan meşhur na'tını alarak konuyu noktalamak istiyoruz.

(1) Burada haccın şartları, birinci derecede konumuzla alakalı değildir. Bu itibarla, her seviyede fıkıh kitabı, ilmihal kitabı ve hac rehberlerinde tafsilatlı bir şekilde bu konunun aydınlatıldığını ifade edelim.

[2] Dini edebiyatımızın türleri, kaynakları ve eserleri hususunda son yıllarda kapsamlı çalışmalar yapılmıştır. Bu hususta A. Sırrı Levent'in çalışmaları önemli bir aşamadır. Onun neşredilmiş olan "Dini Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri" (TDAY. Belleten. Ank. 1971] ve "İslami Edebiyatın Esasları ve Kaynakları" (TDAY., Ank. 1972] makaleleri vardır. Ayrıca bkz. Amil Çelebioğlu, "Türk Edebiyatında Manzum Dini Eserler", Şükrü Elçin Armağanı, H.Ü. Edebiyat F. Yayını, Ank. 1983.

Bunların yanında dini edebiyatımızın türlerinden herbiri ile ilgili müstakil çalışmalar yapılmıştır.

Bunlardan birkaçı şunlardır: Hasi- be Mazioğlu, "Türk Edebiyatında Mevlid Yazan Manzum Miracnameler, KTB yayınları, Ank. 1985; Mesad Süveylim es-Saman, Türk Edebiyatında Siyerler, (basılmamış Doktora Tezi), AÜİF, Ank. 1982; Mehmet Akkuş, "Edebiyatımızda Regaibiyeye ve Salahi'nin Matla'u'l- Fecr'i", AÜİFD, Ayrı Basım, C.XXXII, Ank. 1992; Emine Yeni- terzi, Türk Edebiyatında Natlar, D.V. Yayınları, Ank. 1993.

(3) Bu eserin tesbit edilen nüshası Millet Kütüphanesi, Manzum Eserler Bölümü, numara. 820 dedir.

(4) Bkz. Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı isimleri Sözlüğü, Haz. Haluk İpekten ve diğerleri, Ankara 1988, s. 317.

(5) Bu kitap adı geçen kütüphanede 34 numarada kayıtlıdır. Bu eser hakkında ilk defa bilgi veren Ali Yılmaz, eseri tavsif ederek tanıtmıştır. Bkz. A.Ü.İ.F. Kütüphanesinde Elyazması Türkçe Kitaplardan bir kısmının Tanıtımı, (Yayımlanmamış doktora Semineri], AÜİF, Ank. 1981.

(6) Bu eser 35 numara ile kayıtlıdır. Ayrıca bkz. Dipnot 5.

(7) Veysi, daha çok yazdığı Durretü't-Tac fi Siret-i Sahibi'l-Mi- rac isimli siyeri ile tanınmaktadır. Biz bu siyer ve zeyilleri hakkında bir çalışma yapmayı düşünmekteyiz. Hakkında bkz. Veysi, Sehadet- name, Tasvir-i Efkâr Mat., İst. 1283; M. Kanar, "Veysi", İslam Ansiklopedisi, XIII, 308, 309.

(8) Dini Tasavvufi türk edebi- yatının önemli şahsiyetlerinden olan Aşık İbrahim-i Tennuri hakkında bkz. Gülzar-ı Manevi, Haz. A. Rıza Karabulut-Ramazan Yıldız, Ank. 1978.

(9) Nabi, Tuhfetü'l-Hameyn, Haz. Mahmut Karakaş, Urfa 1988.

(10) Bu eserin nüshaları, Sü- leymaniye Ktb. Ayasofya, 3341, 1689 numaralarda kayıtlıdır.

(11) Müellifi hakkında bir bilgimiz olmayan bu eseri Doç Dr. Esat Coşan İslam Mecmuası'nda (Ocak, Şubat, Nisan, Haziran 1976 sayıları, Murchen. B. Almanya) "17. Asırda İstanbul-Mek- ke Arasındaki Hac Yolu" başlığı altında neşretmiştir.

(12) Hakkında bkz. Osman Sertkaya, "Ahmet Faki", Di Ansiklopedisi., II, 65-67.

(13) Hasibe Mazioğlu, Evsaf-ı Mesacid'i hazırlayarak günümüz araştırmacısı ve meraklılarına sunulmuş (TDK yayınları, Ank. 1974] olmakla beraber, baskısı yenilenmediği için, edinilmesi güçleşmiştir.

(14) Eyüb Sabri Paşa, Mirâtu'l- Hameyn, 1-3, İst. 1301-1306.